

สัตว์สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา : การสังเคราะห์คตินิยมและความ
เชื่อสู่การสร้างสรรค์พุทธศิลปกรรมของวัดในจังหวัดพิจิตร

THE ANIMAL SYMBOL OF BUDDHISM : SYNTHESIS OF BUDDHIST MORALITY
AND BELIEVE TO CREATE BUDDHIST ART OF TEMPLE IN PHICHIT

ชัยภัทร ปทุมทา¹,

พระครูพิพัฒนสุตคุณ², พระปลัดทัศนพล เขมจาโร³

พระมหาศุภฤกษ์ สุภททจารี⁴, กวีภัทร ฉาวชานา⁵

และ นพวรรณ ไชยชนะ⁶

วิทยาลัยสงฆ์พิจิตร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย^{1,2,3,4,5,6}

Chaipat Pathumtha¹,

Phrakhraphipatsutthakul², Phrapalad Thassanapol Khemacar³

PhraMahasuparuek Supathajari⁴, Kaweeapat Chawchawna⁵

and Noppawan Chaichana⁶

Phichit Buddhist College, Mahachulalongkornrajavidyalaya University^{1,2,3,4,5,6}

Corresponding Author, Email: noppwan@hotmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาวิเคราะห์คตินิยมและความเชื่อของสัตว์สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา 2) สังเคราะห์คตินิยมและความเชื่อของสัตว์สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในพุทธศิลปกรรมในจังหวัดพิจิตร และ 3) การออกแบบสัตว์สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนากับการ

* ได้รับบทความ: 24 เมษายน 2564; แก้ไขบทความ: 27 มิถุนายน 2564; ตอรับตีพิมพ์: 29 มิถุนายน 2564

Received: April 24, 2021; Revised: June 27, 2021; Accepted: June 29, 2021

สร้างสรรค์พุทธศิลป์กรรมของวัดในจังหวัดพิจิตร เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการสัมภาษณ์เชิงลึก ผู้ให้ข้อมูลสำคัญเลือกแบบเจาะจงจำนวน 21 รูป/คน

ผลการวิจัยพบว่า 1) ผลการวิเคราะห์คตินิยมและความเชื่อของสัตว์สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา บริบทพื้นที่วิจัย 7 วัดพบสัตว์ป่าหิมพานต์ 1) วัดโรงช้าง ตระกูลสิงห์ เสือ นก ช้าง 2) วัดหัวดง ตระกูลมอม ครุฑ 3) วัดหนองเต่า ตระกูลพญานาค สิงห์ สัตว์อื่น จระเข้ ช้าง ม้า ปู ปลา 4) วัดห้วยเขน ตระกูลสิงห์ มอม สัตว์อื่น ช้าง สัตว์ป่าหิมพานต์ 5) วัดวังกลม ตระกูลสิงห์ เสือ นก ช้าง 6) วัดเทวประสาธ ตระกูล สิงห์ เสือ นก ช้าง 7) วัดไผ่ท่าโพธิ์ใต้ ตระกูลสิงห์ เสือ นก ช้าง 2) ผลการสังเคราะห์คตินิยมและความเชื่อของสัตว์สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในพุทธศิลป์กรรมในจังหวัดพิจิตร พบว่า ตัวมอมว่าเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์เป็นอารักษ์ปกป้องวัดและมีหน้าที่ ฝ่าพิทักษ์ หรืออารักษ์ประตู หน้าโบสถ์ วิหาร ในด้านของพิธีกรรมการแห่ขอฝน ตลอดถึงความหวังของชีวิตในอนาคต และสัมปรายภพด้วย ความเชื่อของมนุษย์นั้นมีความผูกพันอยู่กับลัทธิ และศาสนาเป็นสำคัญ มนุษย์มีความเชื่อในสิ่งต่าง ๆ พร้อมไปกับความเชื่อในเรื่องศีลธรรมด้วย 3) ผลการออกแบบสัตว์สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนากับการสร้างสรรค์พุทธศิลป์กรรมของวัดในจังหวัดพิจิตรพบว่าพุทธศิลป์ส่วนมากสร้างในวัดในปริณิถนของวัดเพราะศิลป์หรือช่างจะแสดงเจตจำนงในการเนรมิตศิลปกรรมด้วยพลังศรัทธาและเป็นพุทธบูชา เพราะวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนศิลปะเช่นพระวิหารพระเจดีย์พระปรางค์หอไตรศาลาโบสถ์และประติมากรรมอาทิ พระพุทธรูป และภาพจิตรกรรม ซึ่งเป็นพุทธศิลป์ที่ฝาผนัง

คำสำคัญ: สัตว์สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา; คตินิยมและความเชื่อ; พุทธศิลป์กรรมของวัด

Abstract

Research "The Animal Symbol of Buddhism: Synthesis of Buddhist Morale and Believe to Create Buddhist Art of Temple in Phichit" has three objectives: 1. Study and analyze the moral and beliefs of animals, Buddhist symbols. 2. Synthesis of moral and animal beliefs, Buddhist symbols that appear in Buddhist arts in Phichit. and 3. Animal designs, Buddhist symbols and the creation of Buddhist arts of temples in Phichit. It is a qualitative research. By in-depth interviews with key informants

The results were as follows: 1) The results of the analysis of the moral and beliefs of animals, Buddhist symbols, contexts of the research area 7 temples found Himmapan wildlife 1) Wat Rong Chang, the family of a lion, a tiger, a bird, an elephant 2) a temple Hua Dong Family Mom Garuda 3) Nong Tao Temple, Naga Family, Singha family, other

animals, crocodiles, elephants, horses, crabs, fish 4) Huai Khen Temple, Singha Om family, other animals, elephants, wild animals, Himmapan 5) Wat Wang Klom, Singha family, Tiger, Bird, Elephant Tiger family, tiger bird, elephant 7) Wat Phai Tha PhoTai, Tiger family, tiger bird, elephant 2) The results of the synthesis of the moral and beliefs of animals, Buddhist symbols that appear in Buddhist arts in Phichit Found that the body It is a sacred animal guarding the temple and is responsible for guarding or guarding the door in front of the Viharn temple in the area of the ritual of the parade for rain. As well as the hope of a future life And sporadic as well Human belief is closely tied to a cult. And religion is important Humans have a belief in various things. 3) As a result of animal designs, Buddhist symbols and the creation of Buddhist arts at temples in Phichit Province, it was found that most of the Buddhist arts were built in temples in the perimeter of the temple because the arts or craftsmen would express their intentions. In creating art with the power of faith and being a Buddhist worship Because the temple is the center of the arts community such as Phra Wihan, Chedi, Phra Prang, Hor Sai Sala, Bai Sema and sculptures. Such as Buddha images and murals, which are Buddhist art on the walls

Keywords: Community Empowerment; Power Development Fund; CSR

บทนำ

ในยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ได้กำหนดวิสัยทัศน์ คือ “ประเทศไทยมีความมั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน เป็นประเทศพัฒนาแล้วด้วยการพัฒนาตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” สิ่งที่รัฐบาลอยากให้เกิดขึ้น และการสร้างองค์ความรู้ทางศิลปวัฒนธรรม เพื่อสร้างจิตสำนึก เสริมสร้างคุณธรรมจริยธรรม และตระหนักถึงคุณค่าของมรดกทางวัฒนธรรมไทยที่เป็นรูปธรรมที่จะนำมาพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน

สัญลักษณ์เป็นกระบวนการของการค้นหาความหมายหรือการแสวงหานัยยะทางความคิด สัญลักษณ์ไม่เพียงแต่เป็นสื่อกลางในการสื่อสารของมนุษย์เท่านั้นแต่นำพามนุษย์ให้เข้าถึงข้อเท็จจริงบางอย่างจากการสื่อสารสิ่งสำคัญในการสื่อความหมายของสัญลักษณ์คือการอาศัย “สิ่งรูปธรรม” และ “สิ่งนามธรรม” มาเป็นตัวกลางในการสื่อความหมาย สัญลักษณ์ คือ สิ่งที่ถูกกำหนดขึ้น หรือนิยามขึ้นเพื่อใช้สื่อความหมายแทนอีกสิ่งหนึ่ง ความหมายอย่างกว้าง กำหนดเอาทั้งส่วนที่เป็นวัตถุ การกระทำ และความคิดที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อสื่อความถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่งนอกเหนือจากตัวมันเอง (พระครูศรีปัญญาวิกรม, 2558 : 19) มนุษย์เราตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์รู้จักการสร้างสรรครูปร่างรูปทรงขึ้น เพื่อใช้ในการติดต่อ

สื่อสารสื่อความหมายซึ่งกันและกัน (ธิดา ยอดแก้ว, 2547 : 1) สัญลักษณ์มี 2 ความหมาย สัญลักษณ์ทั่วไป เป็นสิ่งที่มีความหมายชัดเจนว่างเป็นสัญลักษณ์แทนสิ่งใด ส่วนสัญลักษณ์ทางศาสนาเป็นสัญลักษณ์ที่มีความหมายเหนือสัญลักษณ์นั้นและยังเป็นตัวแทนความจริงอันสูงสุด ส่วนสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนามีความหมายมากกว่าสิ่งที่เป็นสัญลักษณ์และยังแฝงหลักคำสอนเพื่อการปฏิบัติและการใช้สัญลักษณ์ที่ถูกต้อง

สัตว์หลายชนิดที่มักมีอิทธิพลให้เกิดประเพณีที่สำคัญ สัตว์ตามความเชื่อจากแนวคิดทางพระพุทธศาสนา หากได้มีการสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับสัตว์สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวัดต่างๆ เป็นชุดความรู้ใหม่เพื่อต่อยอดบูรณาการกับการสร้างสรรค์งานพุทธศิลปกรรมให้เกิดศิลปะร่วมสมัยก็จะมีส่วนต่อการอนุรักษ์พุทธศิลปกรรม และพัฒนาต่อยอดให้ทันสมัยจะเป็นอีกหนึ่งวิธีการสร้างองค์ความรู้ทางประวัติศาสตร์ ศิลปกรรม วัฒนธรรม และโบราณคดีอย่างสร้างสรรค์ และช่วยสร้างคุณค่าทางวัฒนธรรมโดยให้วัด ชุมชนที่มีส่วนได้ส่วนเสียหรือเป็นเจ้าของร่วมพุทธศิลปกรรมนั้น ๆ ได้มีส่วนร่วมในการต่อยอดพัฒนาองค์ความรู้เพื่อบูรณาการพัฒนาชุมชนในประเด็นที่สามารถต่อยอดได้ เช่น การท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรม การสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจในชุมชน เป็นต้น

คณะผู้วิจัยจึงสนใจเรื่ององค์ความรู้เกี่ยวกับคติธรรมและความเชื่อเกี่ยวกับสัตว์ที่เป็นสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา หรือที่เรียกว่า “พุทธศิลปกรรม” ซึ่งมีคติความเชื่อที่ทำให้ประติมากรสร้างผลงานที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ถือเป็นคุณค่าทางวัฒนธรรมที่ควรอนุรักษ์และต่อยอดสร้างสรรค์ให้เกิดผลงานใหม่ ๆ เกิดขึ้น “สัตว์สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา เพื่อออกแบบสัตว์สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนากับการสร้างสรรค์พุทธศิลปกรรมของวัดในจังหวัดพิจิตร ให้เกิดองค์ความรู้และคุณค่าทางศิลปกรรมและวัฒนธรรมในสังคมไทย ดังนี้

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาวิเคราะห์คติธรรมและความเชื่อของสัตว์สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา
2. เพื่อสังเคราะห์คติธรรมและความเชื่อของสัตว์สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในพุทธศิลปกรรมในจังหวัดพิจิตร
3. เพื่อการออกแบบสัตว์สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนากับการสร้างสรรค์พุทธศิลปกรรมของวัดในจังหวัดพิจิตร

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยเน้นกระบวนการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยมีขั้นตอนการวิจัย ดังนี้

1. การวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ทำการศึกษาและรวบรวมข้อมูล จากเอกสารและหลักฐานที่เกี่ยวข้อง หนังสือ รายงานการวิจัย รายงานการประชุม เอกสารแสดง ความสัมพันธ์ที่แสดงให้เห็นถึง แนวคิดเกี่ยวกับสัตว์ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา แนวคิดเกี่ยวกับสัญลักษณ์ในพระพุทธศาสนา แนวคิดเกี่ยวกับคตินิยมและความเชื่อของสัตว์สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา แนวคิดเกี่ยวกับการสร้างพุทธศิลปกรรมของวัดในสังคมไทย ตลอดจนการสัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้อง ผู้เชี่ยวชาญ จากข้อมูลภาคสนาม แหล่งข้อมูลสถานที่จริงได้แก่วัดในจังหวัด พิจิตร โดยผู้วิจัยศึกษาด้วยการสังเกต สัมภาษณ์ บันทึกภาพ และจดบันทึกข้อมูลจากการสำรวจข้อมูลภาคสนาม จากแหล่งข้อมูล หรือสถานที่ตั้ง ของวัดที่ปรากฏศิลปกรรมสัตว์ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา และทำการตรวจสอบข้อมูลจากแหล่งข้อมูล 3 แหล่ง คือ เวลา สถานที่ และบุคคล

2. การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมีขั้นตอนดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การลงพื้นที่ 7 วัดในจังหวัดพิจิตร เพื่อสัมภาษณ์ และรวบรวมข้อมูลจากพระสงฆ์ กลุ่มผู้นำ, ผู้นำชุมชน ผู้อาวุโสวิศกร ปราชญ์ชาวบ้านแกนนำพื้นที่วิจัย ในพื้นที่วิจัย เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูล ประวัติความเป็นมาของบริบทพื้นที่

ขั้นตอนที่ 2 การสัมภาษณ์ ตัวแทนหน่วยงานภาครัฐ เช่น นักวิชาการสำนักงานพระพุทธศาสนาประจำจังหวัด นักวิชาการสำนักวัฒนธรรม ผู้เชี่ยวชาญด้านศิลปะ ผู้นำกลุ่มและผู้ที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ เพื่อทราบถึงแนวทางการการออกแบบสัตว์สัญลักษณ์

ขั้นตอนที่ 3 การสัมภาษณ์เชิงลึกกับเจ้าอาวาส พระสงฆ์ กลุ่มผู้นำ, ผู้นำชุมชน ผู้อาวุโสวิศกร ปราชญ์ชาวบ้านแกนนำพื้นที่วิจัย จำนวน 19 รูป/คน เพื่อทราบคตินิยมและความเชื่อของสัตว์สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในพุทธศิลปกรรมในพื้นที่วิจัย

การวิจัยครั้งนี้ มีความมุ่งสังเคราะห์คตินิยมและความเชื่อของสัตว์สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในพุทธศิลปกรรมและการออกแบบสัตว์สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนากับการสร้างสรรคพุทธศิลปกรรมของวัดในจังหวัดพิจิตรของ 7 พื้นที่ ให้มีการสร้างสรรค์พุทธศิลปกรรมของวัดในจังหวัดพิจิตรและชาวบ้านมีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์พุทธศิลปกรรมของวัดในรูปแบบที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตน

ผลการวิจัย

บริบทพื้นที่วิจัย

คณะผู้วิจัยได้กำหนดพื้นที่ สัตว์สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา : การสังเคราะห์คตินิยมและความเชื่อสู่การสร้างสรรค์พุทธศิลปกรรมของวัดในจังหวัดพิจิตร ได้แก่

1. วัดโรงช้าง ตำบลโรงช้าง อำเภอเมืองพิจิตร สัตว์สัญลักษณ์ ภายในวัดที่สะท้อนความเชื่อที่พบ ได้แก่ สัตว์ป่าหิมพานต์ตระกูลสิงห์ เสือ นก ช้าง
2. วัดหัวดง ตำบลหัวดง อำเภอเมืองพิจิตร สัตว์สัญลักษณ์ที่พบ ได้แก่ สัตว์ป่าหิมพานต์ตระกูลมอมครุฑ เป็นโบสถ์เก่าอายุกว่า 100 ปี
3. วัดหนองเต่า ตำบลภูมี อำเภอบางมูลนาก สัตว์สัญลักษณ์ที่พบ ได้แก่ สัตว์ จระเข้ ช้างม้า ปู ปลา สัตว์ป่าหิมพานต์ ตระกูลพญานาค สิงห์ เป็นโบสถ์เก่าอายุกว่า 100 ปี
4. วัดห้วยเขน ตำบลห้วยเขน อำเภอบางมูลนาก สัตว์สัญลักษณ์ที่พบ ได้แก่ สัตว์ ช้าง สัตว์ป่าหิมพานต์ ตระกูลสิงห์ มอม เป็นโบสถ์เก่าอายุกว่า 100 ปี
5. วัดวังกลม ตำบลบ้านปุง อำเภอเมืองพิจิตร สัตว์สัญลักษณ์ที่พบ ได้แก่ สัตว์ป่าหิมพานต์ ตระกูลสิงห์ เสือ นก ช้าง
6. วัดเทวประสาธ ตำบลตะพานหิน อำเภอตะพานหิน สัตว์สัญลักษณ์ที่พบ ได้แก่ สัตว์ป่าหิมพานต์ ตระกูลสิงห์ เสือ นก ช้าง
7. วัดไผ่ท่าโพธิ์ใต้ ตำบลไผ่ท่าโพ อำเภอโพธิ์ประทับช้าง สัตว์สัญลักษณ์ที่พบ ได้แก่ สัตว์ป่าหิมพานต์ ตระกูลสิงห์ เสือ นก ช้าง

ภาพประกอบที่ 1-2 สัตว์สัญลักษณ์ที่วัดโรงช้าง, เมษายน 2564

ภาพประกอบที่ 3-5 สัตว์สัญลักษณ์ที่วัดหัวดวง, เมษายน 2564

ภาพประกอบที่ 6-7 สัตว์สัญลักษณ์ ที่วัดหนองเต่า , เมษายน 2564

ภาพประกอบที่ 8-9 สัตว์สัญลักษณ์ที่วัดห้วยเขน, เมษายน 2564

ภาพประกอบที่ 10-11 สัตว์สัญลักษณ์ที่วัดวังกลม , เมษายน 2564

ภาพประกอบที่ 12-13 สัตว์สัญลักษณ์ ที่วัดเทพประสาท, เมษายน 2564

ภาพประกอบที่ 14-15 สัตว์สัญลักษณ์ที่วัดไผ่ท่าโพใต้, เมษายน 2564

1. ผลการศึกษาวิเคราะห์คตินิยมและความเชื่อของสัตว์สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา

ความเชื่อในเรื่องไตรภูมิ ตามคติศาสนาพุทธและฮินดู มีความเชื่อว่า ป่าหิมพานต์เต็มไปด้วยสัตว์นานาชนิด รู้จักในนามของสัตว์หิมพานต์ ซึ่งล้วนแปลกประหลาดต่างจากสัตว์ที่มนุษย์ทั่วไปรู้จัก เป็นสัตว์หลายอย่างผสมกันแล้วตั้งชื่อขึ้นใหม่ สัตว์เหล่านี้เกิดจากจินตนาการของจิตรกรไทยโบราณที่ได้สรรค์สร้างภาพจากเอกสารเก่าต่างๆ สัตว์หิมพานต์คือไตรภูมิโลกา

สัตว์หิมพานต์คือสัตว์ในจินตนาการที่กวี หรือจิตรกร พรรณนาถึง อาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์หรือเขาไกรลาส ดังที่ปรากฏในวรรณคดีไตรภูมิพระร่วง และรามเกียรติ์ โดยมีลักษณะของสัตว์หลายชนิดมาประกอบกันในตัวเดียว

ตัวอย่าง คตินิยม ความเชื่อ เรื่องพญาครุฑและพญานาค

บุชาพญาครุฑแล้วมีความเชื่อว่าดีเป็นการเสริมชีวิตให้เรื่องของการงาน การเงิน ชื่อเสียง บารมี และความรักอำนาจและข้อดีของการบูชาพญาครุฑ เป็นมหาอำนาจยิ่งใหญ่ มีสิทธิอำนาจเด็ดขาดเฉียบขาดสามารถลบล้างอาถรรพ์และคุณไสยทั้งปวง สามารถปัดเป่าเสนียดจัญไร ภูติผีปีศาจไม่กล้าย่างกรายเข้าใกล้เป็นสื่อนำความเจริญก้าวหน้าหรืออภัย ความเชื่อเกี่ยวกับความศักดิ์สิทธิ์ของพญาครุฑว่าหากสถานที่ไหนมีอาถรรพ์แรง ผีแรง ผีเฮี้ยน ก็ให้เอาตราครุฑไปติดไว้ จะทำให้อาถรรพ์นั้นเสื่อมสลายไป เพราะพญาครุฑมีพลังอำนาจสูงมาก

“นาค” เป็นสัตว์ที่เชื่อกันว่า มีอำนาจและมีอิทธิพลต่อธรรมชาติ นาค เป็นสัตว์ที่อาศัยอยู่ในน้ำ อาศัยอยู่ในพื้นที่ใดจะเกิดความอุดมสมบูรณ์ เรื่องฝน น้ำ ดินจะเกิดความชุ่มชื้น มีอิทธิพลต่อความเชื่อของมนุษย์ทั้งในด้านความอุดมสมบูรณ์ฝนน้ำ บทบาทของนาคที่มีต่อมนุษย์ในด้านการนำรูปลักษณะของนาคมาใช้ อาทิเช่น สัญลักษณ์ในการทำนายอายุ การพยากรณ์ดวงชะตา ลวดลายยันต์นาคราชบายศรีรูปนาคที่มีฐานคติมาจากนาคนั่นเอง (ยโสธารา ศิริภาประภากร, 2561)

“นักษัตรลึงค์” ว่าเป็นสัตว์ที่มีพลังกำลังมาก สามารถบินไปส่งดวงวิญญาณผู้วายชนม์ถึงสรวงสวรรค์ ทั้งยังแสดงให้เห็นถึงความมีบุญบารมีของผู้ตายที่มีเหนือคน จึงอยู่บนหลังนักษัตรได้

มักกะลีผลเป็นพรรณไม้ตามความเชื่อจากตำนานป่าหิมพานต์ เป็นพืชที่ออกลูกเป็นหญิงสาว เมื่อผลสุกแล้ว บรรดา ฤๅษี กิณนร วิทยาธร คนธรรพ์ จะนำไปเสพสังวาส

สัตว์ที่เป็นสัญลักษณ์ของ “วัน” คือ อาทิตย์-ครุฑนาม (ครุฑ) จันทร-พยัคฆนาม (เสือ) อังคาร-สิงหนาม (ราชสีห์) พุธ-โสณนาม (สุนัข) เสาร์-นาคนาม (นาค) พฤหัสบดี-มุสิกนาม (หนู) ราหู-คชนาม (ช้าง) และ ศุกร์-อชนาม (แพะ) โดยพระสารประเสริฐ (2512 : 103) ได้ยกโคลงประกอบ ดังนี้

“อาทิตย์นามครุฑท้าว ปักชี	จันทรนามพยัคฆี เบียดเนื้อ	อังการกล่าวนามมีสิงหราช
พุธสุนัขโดยเชื่อ ชาตินั้นเป็นนาม	พฤหัสบดีมุสิกนี้ นามหนู	ศุภร์อชนามสุ แพะพี
พระเสาร์อิศรเอกลง นามนาค	อสุรินทร์ท่านชี้ คชช้างนามแกลลง”	

2. ผลการสังเคราะห์คตินิยมและความเชื่อของสัตว์สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏ ในพุทธศิลปกรรมในจังหวัดพิจิตร

จากการสังเคราะห์คตินิยมและความเชื่อของสัตว์สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในพุทธศิลปกรรมในจังหวัดพิจิตร พบว่า สังคมไทยใช้สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาในมิติต่าง ๆ นับตั้งแต่ตราสัญลักษณ์ของรัฐและเอกชน สัญลักษณ์ในจิตรกรรมและประติมากรรม สัญลักษณ์ทางสถาปัตยกรรม และสัญลักษณ์ในประเพณีและ พิธีกรรมต่าง ๆ จิตรกรรมไทยภาพเขียนที่มีลักษณะเป็นแบบอย่างของไทยที่แตกต่างจากศิลปะของชนชาติอื่นอย่างชัดเจน โดยทั่วไปแล้วประติมากรรมรูปสัตว์ มักจะเป็นสัตว์ที่ประดิษฐ์ขึ้นมาจากจินตนาการ หรืออุดมคติคือ “สัตว์หิมพานต์” ซึ่งมีความหมายเชิงสัญลักษณ์และคติความเชื่อเช่น

นาค มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนามาตั้งแต่ครั้งพุทธกาลแล้ว ตามพุทธประวัติถือเป็นผู้ปกป้องพระพุทธเจ้า

สิงห์ไม่ใช่สัตว์พื้นเมืองของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เป็นสัญลักษณ์แห่งอำนาจและความกล้าหาญ คชสีห์ คือสัตว์ที่มีลำตัวเป็นสิงห์มีหัวเป็นช้าง คชสีห์ในศิลปกรรมล้านนาพบมาแล้วตั้งแต่ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 19

มอมเชือกั้นว่าเป็นสัตว์คู่บารมีของพระสมณโคดม(พระพุทธเจ้า)

นรสิงห์เป็นสัตว์หิมพานต์ชนิดหนึ่ง ไกลเคียงกับสิงห์ “นรสิงห์” ซึ่งแปลว่า คนปนสิงห์ คือมีร่างกายบางส่วนเป็นคน บางส่วนเป็นสิงห์ ประเทศพม่าก็มีเรียกว่า “มนุษย์สิงห์”

กิเลนเป็นสัญลักษณ์ของความดี อายุยืน สามารถกำจัดสิ่งชั่วร้ายและภูติผีปีศาจได้ กิเลนที่พบในงานศิลปกรรมของล้านนาได้ปรากฏมาแล้วตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 21

นกหัสดีลิงค์ในเชิงศิลปกรรมแล้วได้พบว่ามีการสร้างนกหัสดีลิงค์หลายแห่ง มักจะเกี่ยวกับพิธีงานศพของ พระสงฆ์ที่มีพรรษามาก โดยจะทำเป็นปราสาทศพรูปนกหัสดีลิงค์เพราะมีความเชื่อกันว่า นกหัสดีลิงค์ สามารถนำดวงวิญญาณของผู้ตายไปสู่สวรรค์ได้

ผลการออกแบบสัตว์สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนากับการสร้างสรรคพุทธศิลปกรรมของวัด ในจังหวัดพิจิตร

จากผลการออกแบบสัตว์สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนากับการสร้างสรรคพุทธศิลปกรรมของวัดในจังหวัดพิจิตรพบว่าพุทธศิลป์ส่วนมากสร้างขึ้นในปริมณฑลของวัดเพราะศิลปะหรือช่างจะแสดงเจตจำนงในการเนรมิตศิลปกรรมด้วยพลังศรัทธาและเป็นพุทธบูชาเป็น

1. วัดโรงช้าง วัดหัวดง วัดหนองเต่า วัดห้วยเขน ทั้ง 4 วัดนี้มีโบสถ์เก่าอายุกว่า 100 ปี สัตว์สัญลักษณ์ภายในวัดที่สะท้อนความเชื่อ ได้แก่

วัดหัวดง มีช่อฟ้าเป็นรูปปั้นพญาครุฑ ส่วนโบระกาทางหงส์ทำเป็นปูนปั้นรูปนาค

วารสารบัณฑิตศึกษามหาจุฬาขอนแก่น 323 ปีที่ 8 ฉบับที่ 2 เมษายน - มิถุนายน 2564

วัดหัวดง และ วัดห้วยเขน สัตว์สัญลักษณ์ ได้แก่ จะมีภาพวาดตระกูลมอม เชื่อกันว่าเป็นสัตว์คู่
บารมีของพระสมณโคดม (พระพุทธเจ้า)

วัดหนองเต่า สัตว์สัญลักษณ์ ที่พบได้แก่ สัตว์ จระเข้ ม้า ปู ปลา มีความเชื่อว่า อยู่ในพื้นที่อุดม
สมบูรณ์ มีสัตว์นานาชนิด รูปปั้นเสือ “จันทร - พยัคฆนาม” และรูปปั้นช้าง ราชู-คชนาม สิ่ง สัญลักษณ์
แห่งอำนาจและความกล้าหาญ บริเวณหน้าบันโบสถ์

ในแบบของจิตรกรรมของวัดห้วยเขน ทำให้มองไปที่จิตรกรรมบนพระบฏ พระบฏมีพัฒนาการ
ด้านทัศนศิลป์มาตลอดระยะเวลาหลายร้อยปี ซึ่งสังเกตได้จากรูปแบบของลวดลายบนพระบฏ กล่าวคือ
ลวดลายยุคก่อนมักเน้นที่การเขียนรูปพระพุทธเจ้าประทับยืนตรงกลางเพียงองค์เดียว จากนั้นก็พัฒนาเพิ่ม
รายละเอียดต่าง ๆ มากขึ้น

2. วัดวังกลม วัดเทวประสาท และวัดไผ่ท่าโพธิ์ใต้ จัดเป็นศิลปะสมัยใหม่ สัตว์สัญลักษณ์ ที่พบ
ได้แก่ สัตว์ป่าหิมพานต์ ตระกูลสิงห์

อภิปรายผลการวิจัย

การวิเคราะห์ สังเคราะห์ คติธรรมและความเชื่อของสัตว์สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา ที่ปรากฏ
ในพุทธศิลปกรรมในจังหวัดพิจิตร พระบฏเขียนลวดลายเรื่อง เวสสันดรชาดก กัณฑ์ทศพร นอกจากรูป
แบบของพระบฏแล้ว วัสดุในการวาดเขียนพระบฏก็มีพัฒนาการมาโดยตลอดเช่นกัน นั่นคือ “สี” ในยุค
แรก ๆ จะใช้ “สีฝุ่น” ที่มาจากแร่ หิน โลหะ มาใช้ในการเขียนลวดลาย ซึ่งมีเพียงไม่กี่สีเท่านั้น ซึ่งสอดคล้อง
กับงานวิจัยของ ธิดา ยอดแก้ว (2547 : 1) มนุษย์เราตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์รู้จักการสร้างสรรค
รูปร่างรูปทรงขึ้น เพื่อใช้ในการติดต่อสื่อสารสื่อความหมายซึ่งกันและกัน ดังเช่น สัญลักษณ์ที่พบเห็นกัน
อยู่เสมอ ตามผนังถ้ำ บนก้อนหิน มักเป็นรูปทรงที่ ลอกเลียนแบบ ธรรมชาติแสดงเรื่องราวต่าง ๆ ในชีวิต
ประจำวัน ซึ่งสิ่งเหล่านี้ เป็นสัญลักษณ์ภาพที่สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตการดำรงอยู่ ภาษา วัฒนธรรม
ขนบธรรมเนียมประเพณี เป็นการแสดงออกถึงความรู้สึกนึกคิดที่เป็นรูปธรรมให้ชัดเจนยิ่งขึ้น นับว่าเป็นการ
สร้างสรรค์สัญลักษณ์เพื่อใช้ในการสื่อสารของคนในยุคนั้น และสอดคล้องกับงานวิจัยของ สงวน รอดบุญ
(2533 : 9) ศิลปะทางพระพุทธศาสนาในยุคเริ่มต้นอาจจะได้รับอิทธิพลมาจากทริภุญไชย และจากเมือง
ลพบุรี ตลอดถึงจากอินเดียและลังกาคตามลำดับและในที่สุดก็มีการพัฒนามาสู่เป็นอิสระด้วยศิลปะ
ของตนเอง มีเอกลักษณ์เป็นของตนเอง ซึ่งเรียกยุคนี้ว่า ศิลปะยุคคลาสสิก (Classical period)

การออกแบบสัตว์สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนากับการสร้างสรรคพุทธศิลปกรรมของวัด
ในจังหวัดพิจิตร วัดเป็นแหล่งที่มีงานศิลปะอยู่เป็นจำนวนมาก วัดเองก็เป็นสำนักที่สอนศิลปะแต่ละประเภท
จึงเป็นเรื่องปกติของงานปูนปั้นที่จะเริ่มต้นที่วัด วัดจึงเป็นแหล่งเผยแพร่การเรียนการสอนในด้านงานศิลปะ
ต่าง ๆ ความรู้ผ่านจากหัตถกรรม จิตรกรรม หรือการแกะสลักไม้และส่วนใหญ่แหล่งที่มาของการเรียนรู้

ยังคงไม่พันวัด เนื่องจากเป็นแหล่งความรู้ที่ครบวงจร ทั้งภาพเขียน ศิลปะโบราณ ศิลปะสมัยใหม่การติด
กระจก และงานปูนปั้นการทำงานของช่างเมื่อรับงานแล้วเป็นไปได้ทั้งกรณีที่ทำตามความต้องการของเจ้า
อาวาสหรือกรรมการวัด หรืออีกกรณีหนึ่งช่างเป็นผู้เสนอแบบให้ทางวัดพิจารณาจากคติความเชื่อ เช่น
มอม มักปรากฏในวัดเฉพาะจังหวัดของภาคเหนือตอนบนเท่านั้น ซึ่งในภูมิภาคอื่นของประเทศไทย
ไม่ปรากฏว่ามี ตัวมอมเลย

ครุฑ เป็นสัตว์กึ่งเทพที่ปรากฏในวรรณคดีที่สำคัญ โดยครุฑนั้นเป็นสัตว์ที่ทรงอำนาจเป็นอมตะ
และไม่มีอาวุธใดทำลายได้ จึงทำให้เกิดความเชื่อเกี่ยวกับความศักดิ์สิทธิ์ของพญาครุฑว่า หากสถานที่ไหน
มีอาถรรพ์แรง ผีแรง ผีเฮี้ยน ก็ให้เอาตราครุฑไปติดไว้ จะทำให้อาถรรพ์นั้นเสื่อมสลายไป จึงทำให้เป็นที่
เคารพบูชาว่าเป็นของสูง เหมือนเป็นตัวแทนของกษัตริย์ เป็นสัญลักษณ์ของความเจริญรุ่งเรืองและ
มหาอำนาจ ใครที่มีครุฑบูชาที่บ้าน นอกจากจะเป็นความเชื่อในเรื่องของการมีพลังปราบอาถรรพ์แล้ว ยัง
นำโชคลาภและอำนาจมาให้เราด้วย ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ พินทุ์สุดา ดีช่วย (2555) ในงานวิจัย
เรื่อง คติความเชื่อ รูปแบบของสัตว์หิมพานต์ในงานพระเมรุพระสุเมรุแล้ว ยังได้นำมาใช้ในกระบวนการ
พระศพและเป็นที่ตั้งเครื่องราชูปโภคด้วยมาตงานวิจัยได้สรุปว่าการสร้างรูปสัตว์หิมพานต์ในงาน
พระเมรุมาศสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์มีที่มาจากแนวคิดเรื่องสมมุติเทพ ความเชื่อที่ว่าพระเจ้าแผ่นดิน
เป็นเทพ จึงต้องมีพิธีกรรมต่าง ๆ เทคนิคการสร้างรูปสัตว์หิมพานต์มีหลายหลายแบบ เพราะภาพของสัตว์
หิมพานต์มีอยู่ในงานหลายประเภท ทั้งภาพปูนสูง ภาพลอยตัว รูปปั้น งาน แกะสลักไม้ ภาพจิตรกรรม
จากต้นแบบในศิลปะอินเดีย ขวา ลังกาขอม และสุโขทัย หลักฐานที่ปรากฏอยู่จะเป็นงานแกะสลักภาพ
ปูนสูง รูปปั้นลอยตัวและภาพปูนปั้น ทำให้งานที่ปรากฏมีมิติของสัตว์หิมพานต์ที่มีชีวิต ในสมัยอยุธยา
รูปแบบของงานรูปปั้นลอยตัวและ งานปูนปั้นมีให้เห็นบ้าง แต่น้อยมาก โดยมากที่ยังเหลือหลักฐานอยู่ คือ
ในงานจิตรกรรมซึ่งนอกจากจะใช้เป็นสัญลักษณ์หนึ่งของเขาและสอดคล้องกับงานวิจัยของ เอกวิเชียร นามการ
(2554) ในการวิจัยเรื่อง การศึกษาอิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีผลต่อสังคมไทยปัจจุบัน งานวิจัยได้
สรุปว่า อิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคที่สังคมไทยเชื่อว่า แม่น้ำโขงเป็นที่อยู่ของพญานาค มีผู้ที่เคยเห็น
สัมผัสกับพญานาคทั้งที่เป็นฆราวาส และพระเถระไทยที่สังคมไทยเคารพนับถือ ท่านผู้รู้เหล่านี้ได้ถ่ายทอด
บอกเล่าถึงลักษณะของพญานาคให้ผู้สนใจฟังทำให้เกิดแรงบันดาลใจของผู้ที่ชอบงานด้านศิลปกรรม
สถาปัตยกรรม จิตรกรรมต่าง ๆ ที่ได้สร้างงานอธิบายรูปลักษณะของพญานาคไว้เป็นผลงานของตน ตาม
สถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ สุรศักดิ์ เจริญวงศ์ (2557) กล่าวว่า สัตว์
ในจินตนาการของไทยที่เก่าแก่ที่สุด พบในประติมากรรมสมัยทวารวดีที่ได้รับอิทธิพลทางรูปแบบ จากสัตว์
ในจินตนาการของอินเดียโดยเฉพาะศาสนาฮินดูที่ถือว่า มีพระเป็นเจ้าผู้ปกครองจักรวาล เทพเจ้าส่วนใหญ่
จะกำหนดให้มีส่วนประกอบต่าง ๆ บางสิ่งบางอย่างเหนือกว่ามนุษย์สามัญ

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ

คณะผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะในการนำสัตว์สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา : การสังเคราะห์คตินิยมและความเชื่อสู่การสร้างสรรคพุทธศิลป์กรรมของวัดในจังหวัดพิจิตร” การศึกษาวิจัยนี้มุ่งเน้นไปที่สัตว์สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา : การสังเคราะห์คตินิยมและความเชื่อสู่การสร้างสรรคพุทธศิลป์กรรมของวัดในจังหวัดพิจิตร” เท่านั้น ซึ่งในความเป็นจริงยังมีวัดที่มีศิลปะงดงามอีกมาก

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

วิทยาลัยสงฆ์พิจิตร สามารถนำผลการวิจัยนี้ไปประยุกต์ใช้ในการบูรณาการเสริมสร้างเครือข่ายแลกเปลี่ยนเรียนรู้การสังเคราะห์คตินิยมและความเชื่อของสัตว์สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในพุทธศิลป์กรรมในจังหวัดพิจิตร การออกแบบสัตว์สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนากับการสร้างสรรคพุทธศิลป์กรรมของวัดในจังหวัดพิจิตร

ข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาครั้งต่อไป

เนื่องจากพื้นที่ที่ใช้ในการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ศึกษาเฉพาะคราวต่อไป การออกแบบสัตว์สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนากับการสร้างสรรคพุทธศิลป์กรรมของวัดในจังหวัดพิจิตร ดังนั้น การศึกษาวิจัยครั้งต่อไปจึงควรเป็นการศึกษาวิจัย ในพื้นที่อื่นที่มีบริบทใกล้เคียงกัน

องค์ความรู้ใหม่

ชาวพิจิตรได้ร่วมกันสร้างวัดประจำชุมชนเพื่อเป็นศูนย์รวมจิตใจของสมาชิกในกลุ่ม และวัดมีบทบาทต่อวิถีชีวิตของชาวพิจิตรเสมอมา องค์ประกอบภายในวัดทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม การใช้พื้นที่ทั้งอาคาร สิ่งก่อสร้าง และพื้นที่ธรรมชาติ สร้างผลงานศิลปะต่าง ๆ ทั้งสถาปัตยกรรม จิตรกรรม ประติมากรรม เป็นหลักฐานที่ปรากฏให้เห็น จากสถาปัตยกรรม จิตรกรรม ประติมากรรมในวัด ด้วยเหตุนี้ การศึกษาการออกแบบสัตว์สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนากับการสร้างสรรคพุทธศิลป์กรรมของวัดในจังหวัดพิจิตร จึงเป็นวิธีการหนึ่งที่จะช่วยให้เกิดองค์ความรู้เกี่ยวกับสัตว์สัญลักษณ์ซึ่งสะท้อนคตินิยมและความเชื่ออันจะส่งผลให้การออกแบบสัตว์สัญลักษณ์พุทธศิลป์กรรมของวัดในจังหวัดพิจิตรเชิงสร้างสรรค์ การออกแบบสัตว์สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนากับการสร้างสรรคพุทธศิลป์กรรมของวัดในจังหวัดพิจิตร มีกระบวนการ ดังนี้

ขั้นที่ 1 ศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับสัตว์ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาสัญลักษณ์ในพระพุทธศาสนา คตินิยมและความเชื่อของสัตว์สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา และแนวคิดเกี่ยวกับการสร้างพุทธศิลป์กรรมของวัดในสังคมไทย

ขั้นที่ 2 ตัวแทนหน่วยงานภาครัฐ เช่น นักวิชาการสำนักงานพระพุทธศาสนาประจำจังหวัด

นักวิชาการสำนักวัฒนธรรม ผู้เชี่ยวชาญด้านศิลปะ ผู้นำกลุ่มและผู้ที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ เพื่อทราบถึงแนวทางการการออกแบบสัตว์สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนากับการสร้างสรรค์พุทธศิลป์กรรมของวัดในจังหวัดพิจิตร

ขั้นที่ 3 การบูรณาการแนวคิดคตินิยมและความเชื่อของสัตว์สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในพุทธศิลป์กรรมการออกแบบสัตว์สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนากับการสร้างสรรค์พุทธศิลป์กรรมของวัดในจังหวัดพิจิตร

เอกสารอ้างอิง

- วิเชียร นามการ. (2554). การศึกษาอิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีผลต่อสังคมไทยปัจจุบัน. ใน วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ธิดา ยอดแก้ว. (2547). การศึกษาสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมของกลุ่มประเทศอาเซียน. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- พระครูศรีปัญญาวิกรม. (2558). นามานุกรมบุคคลพุทธศาสตร์. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์.
- พระसारประเสริฐ. (2512). 100 ปี พระสารประเสริฐ. สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป.
- พินทุสุตา ดีช่วย. (2555). คติความเชื่อรูปแบบของสัตว์หิมพานต์ในงานพระเมรุมาศ. ใน วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ยโสธารา ศิริภาพระภากร และ สำเร็จอินทยุง. (2561). คติความเชื่อที่มีต่อสัญลักษณ์นำโชคที่มีบทบาทต่อผู้ประกอบการค้า. ใน การประชุมวิชาการระดับชาติราชภัฏวชิรวิทยาดอนเมือง ครั้งที่ 9 การประชุมวิชาการระดับนานาชาติสุนทรครั้งที่ 1. สุนทร: มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี วิทยาเขตสุนทร.
- สงวน รอดบุญ. (2535). ลัทธิและสกุลช่างศิลปะตะวันตก. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์.
- สุรศักดิ์ เจริญวงศ์. (2557). ภาพสัตว์หิมพานต์ในจิตรนาการ. กรุงเทพมหานคร: ศิลป์สยาม บรรณภัณฑ์และการพิมพ์ จำกัด.